

Рудольф Ташнер

У що вірити. 10 пропозицій для освічених людей

Rudolf Taschner

Woran Glauben

10 Angebote für aufgeklärte Menschen

Переклад з німецької *Олександра Юдіна*, д-ра філол. наук

Зміст

Передмова

Пролог. Математичний доказ існування Бога

Віра у 313

Віра у природу

Віра в історію

Віра в насолоду

Віра в майбутнє

Віра в Церкву

Віра в мистецтво

Віра в Бога

Віра в «Я»

Віра в Тебе

Епілог. Віра, яку не можна довести

Рудольф Ташнер (нар. 1953) — австрійський математик, письменник і політик. З 2017 по 2019 рік був членом Національної ради Австрії. З 9 січня 2020 року знову у складі Нацради. Він змінив Карла Негаммера, який став міністром внутрішніх справ у федеральному уряді С. Курца.

Рудольф Ташнер закінчив гімназію Терезіанської академії та вивчав математику та фізику у Віденському університеті у професорів, отримав там докторський ступінь у 1976 році і з 1977 року працює в Технічному університеті Відня в Інституті аналізу та наукових обчислень на посаді доцента. Ташнер прагне зробити математику доступною для громадськості та разом зі своєю дружиною Б'янкою створив проект math.space, який відкрився на початку 2003 року та закrywся наприкінці 2017 року. Своїми науково-популярними лекціями та публікаціями він намагався наблизити свою справу до людей. За це в 2004 році австрійські наукові журналісти визнали його вченим року. Його книгу Розрахунок з Богом і світом було обрано книжковим фаворитом 2010 року. У 2010 році він був нагороджений Великою відзнакою «За заслуги перед Австрійською Республікою». Він отримав премію міста Відня за громадську освіту за 2011 рік. Він також є членом консультативної ради Верхньоавстрійського центру Academia Superior, який був заснований у грудні 2010 року. Рудольф Ташнер очолює Vienna Economic Circle, аналітичний центр Віденської торгової палати у сфері економічної та соціальної політики.

З 2006 по 2017 рік Ташнер регулярно писав коментарі в розділі австрійської щоденної газети Die Presse, часто також на нематематичні теми. Він вважає страх перед можливими наслідками глобального потепління перебільшеним і описує боротьбу з ним як «манію зміни клімату» та «підставну проблему».

Ташнер є автором книг та автором математичних, соціально-політичних і філософських есеїв, перекладених на десятки мов світу.

З передмови автора

У цій книзі представлені міркування про різні способи віри. Зрозуміло, що представлені мною десять пропозицій в жодному разі не виключають одна одну і так само не претендують на завершеність.

Кожна людина має, подібно до того як вона має свої неповторні відбитки пальців, власну, особисту віру, якою б вона не була. Це віра, що може утверджуватися, змінюватися, згасати упродовж життя. Але вона ніколи не зникне остаточно. Так, людину можуть картати як «невіруючу» ті, чий вірування вона не поділяє. Але бути абсолютно невіруючим суперечить, як

каже Алексіс де Токвіль, «природному почуттю людини і вкидає її душу у безвідрадний стан». Викладені в цій книжці пропозиції саме прагнуть запобігти цьому. Не через нав'язування певної точки зору – тоді це не було б есе, – а натомість через те, що пропонує приємне читання, яке дає поштовх надихаючим роздумам.

ПРО КНИЖКУ

Витончена книжка Рудольфа Ташнера **У що вірити. 10 пропозицій для освічених людей** присвячена віковичній темі людського існування: що ж саме надає нам життєвої снаги, спричинює наші вчинки і допомагає будувати плани? У повсякденному житті сучасності нібито майже немає місця для основоположних ідей і принципів, немає коли замислитися над тим, що нас робить людиною? У той же час багато хто хоче на мить зупинитися, щоб знову усвідомити глибину існування. У ці рідкісні моменти виникають запитання, які із задоволенням відкидаються в шумі повсякденного життя: які основи нашого існування? У що ще можна вірити? У попередніх поколіннях релігія, на якій зростало людство, передбачала відповідь. Тепер це не так просто, як раніше. Математик і природознавець, Ташнер робить у цій книзі десять пропозицій, він розповідає, у що ще можна вірити сьогодні, що дає підтримку людям і за що варто триматися окремо: за любов, за логіку чи наприклад природу? А також за Бога, церкву, історію, насолоду, довкілля, мистецтво, майбутнє, врешті-решт віру у себе, чи у тебе? По кожній з цих пропозицій автор "проходить" легко та невимушено, місцями з гарним гумором, переносить нас своєю легкою мовою у філософські сфери, вільні від догматики та фіксованих переконань, він пропонує нам знову довіритись собі, щоб відповісти на однойменне запитання. Для читача нашої країни, яка стоїть на геополітичному і історичному роздоріжжі, дуже варто прислухатись до цих порад, щоб бути свідомим, розумним, впевненим у собі українцем XXI століття.

Це все у чудовому перекладі досвідченого і відомого перекладача Олександра Юдіна, доктора філологічних наук, професора, який володіє десятима мовами і добре відомий українському читачеві десятками перекладених творів найзнаковіших авторів.

УРИВОК З КНИЖКИ

Віра у мистецтво

«Тепер я знаю, що є Бог на небі!» - кажуть, вигукнув Альбер Ейнштейн, коли у 1929 році він після блискучого скрипкового концерту у Берлінській філармонії обійняв 13-річного Єгуді Менухіна. Це справді дивне поведження людей – принаймні так би його описали позаземні істоти з віддаленої зіркової системи – коли декілька сотень збираються у величезній залі і сидючи в ньому дивляться на сцену, на десяток інших людей, перед якими стоїть людина, що робить дивні рухи руками у повітрі, що змушує вібрувати тіла. Все це триває чверть години або півгодини, іноді навіть довше, після чого лунають бурхливі оплески і обличчя в залі виглядають збудженими і радісними. Що це, могли б запитати позаземні істоти, має означати?

Це безперечно не можна пояснити еволюцією. Для виживання людини ця своєрідна діяльність не дає ніякої користі. Те саме можна сказати і про інші мистецтва. Відвідування музеїв або галерей, розфарбовування полотен кольоровими пастами або рідинами, створення архітектурних проектів, декламація текстів, танці або співи – ніщо з цього не збільшує здатність до виживання.

Разом з тим мистецтво є вражаючим доказом неправоти всіх тих, хто сподівається еволюцією відкрити найглибші таємниці буття. Печальна звістка для тих, хто вірить в еволюцію, полягає не в тому, що теорія еволюції хибна. У межах вузької, окресленої для неї наукою царини вона істинна. Новина для тих, хто вірить в еволюцію є значно сумнішою: теорія еволюції не має ніякого відношення до найглибших таємниць нашого буття!

Що робить мистецтво мистецтвом? Що робить творами мистецтва перші наскельні малюнки в печері Ласко? Чи були вони такими для людей кам'яного віку? Чи зрозумів би хтось із тих, хто наносив на стіну фарби, якби його прихильники назвали б його художником? Ніхто не знає відповідей на ці питання. І навіть якби знали, це нічого б не пояснило: ані властиве цим зображенням життя, ані силу враження від них. Але насамперед – їх загадковість і абсолютність.

Або візьмемо як другий приклад іншу фреску, один із найдовершеніших творів мистецтва – «Таємну вечерю» Леонардо в трапезній домініканського монастиря у церкві Санта Марія делле Граціє у Мілані. Уже сама здатність Леонардо використати перспективу для теологічного твердження вражає.

Забудемо про драматичну сцену, в якій дванадцять учнів, згруповані у чотири групи по троє, схвильовано дивлять один на одного або на свого Господа, котрий, заглиблений у свої думки, саме прошепотів, що один із дванадцяти його зрадить. Забудемо про унікальну майстерність Леонардо, завдяки якій він змушує сяяти обличчя кожного з тринадцяти персонажів. Подивимось лише на краї: краї між підлогою і стінами, верхні краї килимів, прикріплених до стін у великій залі вечері, краї стін у стелі, краї віконних отворів, а також паралельні до них лінії, що виходять з кесонів на стелі – всі ці паралельні лінії в дійсності зустрічаються у безконечності. Проте на картині Леонардо вони зустрічаються у точці сходу. Митець здатен чаклунством витягти її з безконечного в кінцеве, в межі картини. Де ж знаходиться точка сходу в «Вечері» Леонардо? Точнісінько на скроні, біля ока Спасителя – безконечність. Де ж іще?

Проте це лише одна з численних таємниць, що можна відкрити у творі мистецтва. Але навіть якби вдалося розгадати всі таємниці – суть витвору мистецтва все одно лишалася незбагненою: його загадковість і абсолютність.

При цьому – саме тому «Вечеря» Леонардо є вдалим прикладом – справа взагалі не в оформленні «тут і зараз». Леонардо експериментував з фарбами, що мали відповідати його повільній

манері малювання. Виявилось, що ці фарби не підходять для альсекко: виникли тріщини, на великих ділянках злізла фарба. Попри всі відчайдушні спроби реставраторів доводиться констатувати, що від картині Леонардо залишилися руїни. І все ж таки від неї виходить сяяння Вічного. Мистецтво, схоже, перевищує все земне.

Чому Венера є прекрасною? Тому що, міг би відповісти скульптор Венери Мілоської, він дає нам можливість милуватися нею завдяки його статуї. Цей захват можна почасти виразити сухими цифрами: довжина відрізка від підшви до пупка щодо довжини відрізка від пупка до маківки вельми точно відповідає знаменитому золотому перетину. Той самий золотий перетин виявляється у відношенні довжини відстані від підшви до коліна до довжини відстані від коліна до пупка, у відношенні довжини відстані від пупка до початку шиї і довжини відстані від початку шиї до маківки, і навпаки у відношенні довжини відстані від маківки до грудей до довжини відстані від грудей до пупка. Скрізь золотий перетин.

Цей золотий перетин виникає через ділення певної відстані на більшу і меншу частини. Він відзначається тим, що відношення загальної довжини відстані до більшої частини є точно таким, як відношення більшої частини до меншої. Очевидно, що золотий перетин знаходиться між відношеннями 1:1 і 1:2. При відношенні 1:1 відстань була поділеною навпіл, що, певно, менше за золотий перетин. Натомість при відношенні 2:1 більша частина відстані була б удвічі більшою за меншу, що, певно, більше за золотий перетин. Відношення 3:2 дещо ближче до золотого перетину, але воно дещо замале. Ще краще його описують відношення 5:3, 8:5, 13:8 та 21:13. Вони відповідно по черзі є або надто великими, або надто малими, але все ближче підходить до золотого перетину. Присутні в них числа 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21 утворюють початок послідовності, в якій наступне число є сумою двох попередніх. Ця послідовність продовжується $13 + 21 = 34$, $21 + 34 = 55$ і так далі. «Прекрасна» характеристика золотого перетину полягає в тому, що навіть відношення 34:21 або 55:34 і також всі подальші відношення чисел хоча все точніше, але ніколи точно його не виражають. Золотий перетин віддаляється у безконечність. Подібно до «Вечері» Леонардо, у всіх творах мистецтва, що в той чи інший спосіб спираються на золотий перетин, безконечність виступає доказом того, що мистецтво прагне перевершити земне.

«Народження Венери» Сандро Ботічеллі так само зачаровує нас своєю красою. Відношення між висотою та шириною обличчя становить золотий перетин, відношення відстані від підборіддя до повік і відстані від повік до маківки – теж золотий перетин, відношення відстані від повік до рота до відстані між ротом і підборіддям – так само. Можливо, ці твердження не витримують точного вимірювання до міліметра. Але це не робить їх хибними. Адже око спостерігача свідомо чи несвідомо сприймає золотий перетин при спогляданні обличчя Венери.

Цей факт є вирішальним для віри в мистецтво. Лише за уважного розгляду картина стає витвором мистецтва, в якому художник передає своє повідомлення, що несе в собі безконечність, загадковість, абсолютність. Не має значення, про який саме вид мистецтва йдеться. Справа лише в щасливій зустрічі з твором, у сприйнятті принаймні одного з повідомлень, що воно в собі містить. Байдуже, чи йдеться про скульптуру чи архітектуру, музику чи поезію, оперу чи балет, театр чи кіно.

Навіть якщо ми абстрактно намалюємо правильний п'ятикутник і проведемо в ньому діагоналі, ми опиняємось у владі естетичної привабливості безконечного. Відношення довжини діагоналі до довжини сторони п'ятикутника, власне, становить золотий перетин. Самі діагоналі утворюють знамениту пентаграму, п'ятикутну зірку. Вони у свою чергу містять правильний п'ятикутник – знову ж таки у відношенні золотого перетину, - в якому маємо пентаграму, перевернуту щодо першої пентаграми, що у свою чергу містить в собі правильний п'ятикутник і так до

безконечності. Достатньо намалювати лише першу пентаграму: спостерігач, знайомий з мистецтвом, вичитує повідомлення цього твору мистецтва, що так просто організовано і, однак, вказує на безконечність.

Тут варто підкреслити відмінність між тим мистецтвом, вірити в яке не є пустим самообманом, і всім тим, що називаються мистецтвом натопв позбавлених почуття стилю невігласів, яких вважають лідерами думки, і що не заслуговує на це ім'я. Замість загальних описів, що майже завжди є надто поверховими, імовірно, найкраще це пояснити на прикладі.

Влітку 2015 року королева Єлизавета II підчас свого візиту в Німеччину отримала в подарунок від президента Йоахіма Гаука картину «Кінь у ярко-синьому кольорі». На картині, створеній художницею Ніколь Ляйденфрост із Веделя, виконаний в манері незграбної дитини, зображена королева Єлизавета II у дитячому віці верхи на поні. Поруч стоїть її батько Георг VI. Поні синього коло. Король Георг у жовтому. Єлизавета в червоному. Далєбі, це вже занадто!

Це не просто некрасиво. Некрасивою є картина «Розпуста» Георга Гросса, підкреслено некрасивою – хоча на того, хто це стверджує, дивляться скося. Радше слід з політичною коректністю сказати, що лицемірство й розпущеність, властиві суспільству Веймарської республіки і Берліну 1920-х років, що втратили зв'язок з реальністю, підштовхнули провокативний і агресивний пензель соціального критика Гроша до такого різко критичного зображення. Такими висловлюваннями можна уникнути слова «некрасиво». І водночас віддати належне твору Георга Гроша.

Адже ця картина справді прагне викликати враження огиди. Огиди в тому сенсі, що вона прагне викрити як обман і засліплення все, що бажає видати себе за красу, за що можуть чіплятися ті, хто загубилися в мріях.

Твір мистецтва не обов'язково має бути красивим. Але він вимагає від споглядача більше, ніж просто уваги. Він є твором мистецтва тільки тоді, коли містить в собі щось, що не дозволяє вичерпати його у процесі споглядання чи слухання. Це твір мистецтва тільки тоді, коли він захоплює і не відпускає душу. Тільки це свідчення дозволяє вірити у мистецтво.

У наші дні більшість ніяковіють, коли мова заходить про загадковість і абсолютність мистецтва. Твори мистецтва, насамперед твору доби модерну та сучасного мистецтва, характеризуються такими епітетами, як «провокативний», «чудернацький», «агресивний», «ексцентричний», «неконвенційний», «вражаючий» тощо, найкраще з моралізаторським відтінком в інтонації як «особливо важливий для нашого сьогодення». Проте відвідувачі якогось вернісажу чи виставки відчули б напевно незручність, якби хтось просто сказав, що, дивлячись на картину, відчуває себе зворушеним. Якщо це зворушує когось до глибини душі – і це означає для нього більше, ніж все інше.

Якщо це почуття втрачається, зникає і твір мистецтва. Нехай навіть нині більше малюють, більше пишуть музику, створюють більше поезії, ніж раніше – без домагання незбагненності, абсолютності це величезне працелюбство веде в пустоту. Навіть какофонія крику сп'янілих від алкоголю або наркотиків людей, що використовують динаміки, є мистецтвом, тому що ніхто не може довести зворотне. Міра відсутня, тому що в неї більше не хочуть вірити.

Отже не дивно, що якісь службовці, що не мають ніякого уявлення про мистецтво, обрали у подарунок британській королеві картину, що не викликає ні задоволення, ні потрясіння, а натомість гротескно невиразну у своїй банальності. І коли королева здалася лише умовно приємною враженою і з обнадійливою прямою назвала дискваліфікувала блакитного коника, відділеного світовими

роками від Франца Марка¹, як «дивного», німецькому федеральному президенту, який, імовірно, давно відвик від віри в мистецтво, не лишалося нічого іншого, як врятувати незручну ситуацією галантною вказівкою на витончені солодощі виробництва любекських кондитерів і сказати: «Якщо Вам це не до вподоби, то візьміть марципан».

Стан речей ускладнюється тим, що твори, виконані на замовлення і не призначені для насолоди мистецтвом, а просто для розваги або бездумного споглядання, інколи нащадками визнаються і цінуються як справжні твори мистецтва. Так, ченцям монастиря Санта Марія делле Граціє в Милані була потрібна ілюстрація останньої вечері прикраса для їхньої трапезної і джерело натхнення, а не мистецтво. Зображень останньої вечері було вже предосить і раніше. Коли ченці звернулися до міланського герцога Лудовіко Сфорца з проханням доручити Леонардо намалювати ще одне таке зображення, їм і на думку не спадало, що вони дають поштовх художникові не просто до зображення сцени таємної вечері, а картини, в яку він замислить внести весь всесвіт. Насправді ченці скоро пошкодували про своє рішення, бо картина ніяк не хотіла бути завершеною. Бували дні, коли Леонардо, занурившись у себе, годинами стояв перед незакінченим зображенням, раптом накладав декілька мазків пензлем і потім днями не повертався до приміщення. Ченці були розчаровані. Вони не розуміли, чому майстер не може зрештою довести до кінця замовлену роботу.

Навіть коли нарешті через роки картина була завершена, ченці не угледіли в ній твір мистецтва, а дивилися на неї просто як супутній засіб наставляння підчас прийому їжі. Інакше вони не пробіли б у стіні з картиною Леонардо отвір для дверей, заразом ампутувавши ногу Спасителя.

І, навпаки, Моцарт і гадки не мав, що його *Divertimento in F, KV 138* звучатиме і в наші дні все знову і знову. Для нього це була музика для розваги. Він створив його у віці п'ятнадцяти років, виконував як супровід для вечірок, переважно на відкритому повітрі, благородні пани розмовляли, поки звучала музика, більшість взагалі не слухали. І сам Моцарт, внівши його у свій ретельно складений реєстр творів, скоро про нього забув. Це був просто «Дивертисмент», фонова музика, призначена просто для того, щоб скоротати час. Однак його друга частина таїть у собі незбагненну глибину. У своїй знаменитій біографії маестро Вольфганг Гільденсгаймер, якого аж ніяк не назвеш пустим мрійником, заводить мову про те, що Моцарт, схоже, не міг створювати музику інакше, як віртуоз, починаючи такими словами: «справжня мова, музика [Моцарта] живиться з невідомих джерел, вона наділена сугестивною силою, що вивищується над своїм предметом настільки, що він від нас вислизає. Її творець лишається для нас недосяжним».

В інших композиторів перлини мистецтва знаходяться не скрізь, як у Моцарта, а приховані у прекрасному, але водночас ординарному павутинні музики для розваги. «Любовний напій» Доніцетті – це, прямо кажучи, приємна комічна опера цілком стандартна, які писалися сотнями до і після неї. Але у ній присутня арія «*Una furtiva lagrime*» у виконанні тенора, що не просто зворушує серце. Вона змушує вірити, що велике мистецтво свідчить про щось неземне. Щось подібне ми відчуваємо, коли, наприклад, звучить вступ до «Кайзер-вальсу», хоча вальси династії Штраусів створювалися, власне, для задоволення, як музика для танців на великих віденських балах.

¹ Франц Марк – німецький живописець, організатор об'єднання митців під назвою «Синій кінь».